

Zbigniew A. Żechowski

"The Sociology of Knowledge : An Essay in Aid of a Deeper Understanding of the History of Ideas", Werner Stark, London 1958 : [recenzja]

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 16/1, 171-173

1962

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PODRĘCZNIKI I DZIEŁA OGÓLNE

Werner Stark, *THE SOCIOLOGY OF KNOWLEDGE. AN ESSAY IN AID OF A DEEPER UNDERSTANDING OF THE HISTORY OF IDEAS*. Routledge and Kegan Paul London 1958, ss. XI, 356.

Rozwój socjologii wiedzy w ostatnich dziesięcioleciach naszego wieku zdaje się świadczyć, że obok tych motywów zainteresowania społeczną rolą wiedzy, które istniały w wiekach XVIII i XIX, pojawiły się motywy nowe, skłaniające do refleksji na temat wiedzy nie tylko profesjonalnych uczonych i filozofów, lecz także publicystów i beletrystów¹. Najprawdopodobniej niesłychanie szybkie postępy nauk przyrodniczo-technicznych i techniki, których symptomem jest opanowanie energii jądrowej, oraz idący w ślad za tym wzrost społecznego, ekonomicznego, politycznego i kulturalnego znaczenia wiedzy (zwłaszcza nauk przyrodniczo-technicznych) stworzyły szereg doniosłych faktów społecznych, wymagających ustosunkowania się ze strony humanistów. Już samo militarne wykorzystywanie energii jądrowej przez niektóre kraje Zachodu wywołało w tych krajach ferment wśród opinii publicznej, domagającej się od uczonych i pisarzy odpowiedzi na pytanie, czy np. wiedza jest sprzymierzeńcem czy też wrogiem człowieka, czy postęp techniczny sprzyja lub nie sprzyja postępowi moralnemu, czy wzrost wiedzy gwarantuje wzrost szczęścia człowieka *etc.* Są to, jak widać, problemy znane już w czasach słynnego konkursu Akademii w Dijon, chociaż dzisiaj daleko konkretniejsze i absorbujące nierównie szersze kręgi społeczne. Socjolog amerykański B. Barber pisał w związku z tym, że „dla wielu z nas nauka stała się «problemem społecznym», podobnie jak nędza czy przestępczość nieletnich...”².

Socjologia wiedzy wydaje się być dyscypliną zmierzającą do udzielenia odpowiedzi na te palące pytania współczesności. Korzenie jej jednak tkwią w filozofii społecznej XVIII i XIX w. Jako nowoczesna nauka empiryczna socjologia wiedzy raczej czeka jeszcze na swego Newtona. Rozwój badań w obrębie takiej m. in. problematyki, jak zagadnienie społecznych skutków nauki, społecznej roli i odpowiedzialności uczonego, społecznej kontroli nad nauką *etc.*, niewątpliwie przybliży moment emancypacji tej dyscypliny od filozofii i historiozofii z jednej, a socjologii kultury z drugiej strony.

Praca W. Starka kontynuuje dawny, tradycyjny sposób podejścia do zagadnienia. Stark postawił sobie zadanie uporządkowania przedpola dla późniejszego

¹ W krajach Europy zachodniej i w USA istnieje obszerna literatura poświęcona — ogólnie mówiąc — problematyce stosunku społeczeństwa (człowieka) do wiedzy (nauki) w dobie atomu. Dla przykładu wymieńmy: J. R. Baker, *Science and the Planned State*, New York — London, 1945; G. A. Lundberg, *Can Science Save Us?*, New York 1947 (do r. 1955 wyszło 5 wydań); R. E. Lapp, *Atoms and People*, New York 1956; G. Bardet, *Demain, c'est l'an 2000*, Paris 1952; A. Huxley, *Brave New World Revisited*, London 1958.

² Zob. B. Barber, *Science and the Social Order*, Glencoe III, 1952, s. 208.

wzniesienia gmachu socjologii wiedzy. Celowi temu służy powtórne przemyślenie podstawowych sądów o wiedzy myślicieli tej miary, co Karol Marks, Max Weber, Max Scheler, Karol Mannheim i inni. Stark usiłuje zbliżyć do siebie, porównać i zsumować — gdzie to możliwe — poglądy tych autorów, dążąc zarazem do obrony swoistego fenomenalizmu filozoficznego, zgodnie z którym wiedza (czy wszelkie fenomeny świadomości społecznej) jest korelatem materialnego życia społecznego ludzi, zależy odeń i stosownie doń się rozwija.

Dzieło Starka składa się z dwu części. Pierwsza, zatytułowana „Zakres (province) socjologii wiedzy”, obejmuje wspomniane rozważania nad dotychczasowymi poglądami filozofów i socjologów, przy czym autor stara się ustosunkować krytycznie do każdej poruszonej kwestii. Wpływa to ujemnie na ciągłość myślową i logiczną przejrzystość „eseju” Starka, choć erudycja i wnikliwość wielu sądów autora przedstawiają niemałą wartość informującą i kształcącą. Trzeci i czwarty rozdział tej części, poświęcone istocie socjologii wiedzy i korzyściom płynącym z jej uprawiania, zasługują na szczególną uwagę. W rozdziale III Stark precyzuje zakres badań socjologii wiedzy, deklarując się jako neokantysta i fenomenalista. Za teren socjologii wiedzy uznaje on „aksjologiczną warstwę umysłu” (*the axiological layer of the mind*) oraz te obiekty realnego świata, którymi zajmuje się wszelka wiedza (*the objects of knowledge*) (por. s. 104 i następne). W celu uniknięcia roztrząsania kłopotliwego i — jak pisze — przerażającego (*tremendous*) problemu stosunku materii i świadomości, materializmu i idealizmu Stark radzi „spokojnie uznać za prawdę myślowy obraz materialnego świata, pozostawiając rozwiązanie trudności, jakie to nasuwa, zawodowym filozofom” (s. 108—109).

W rozdziale IV Stark analizuje problematykę historycznej względności prawdy, poddając krytyce tzw. panformalizm, panhistoryzm i panscentyzm. Rozstrzygnięcie problematyki relatywizmu w naukach społecznych widzi Stark w „synoptycznej koncepcji człowieka” (*a synoptic doctrine of man*), wedle której człowiek jest fenomenem ukształtowanym społecznie i historycznie. Socjologia wiedzy badałaby człowieka i jego wytwory należące do nadbudowy ideologicznej, jako fenomeny, poddając je zarazem analizie *in esse* oraz *in posse* (por. s. 196—200).

W części drugiej dzieła, zatytułowanej „Problemy socjologii wiedzy”, Stark zajmuje się już raczej budowaniem gmachu socjologii wiedzy, przy czym interesuje go w szczególności historia i socjologia idei społecznych. Na gruncie szkicowej analizy dziejów pewnych idei społecznych rozpatruje Stark teoretyczną problematykę determinacji społecznej. Autor wyróżnia dwa sposoby podejścia do historii idei — wewnętrzne (*intrinsic*) i zewnętrzne (*extrinsic*). Socjologia wiedzy jako nauka badająca fenomeny miałyby — jego zdaniem — stosować metody podejścia „zewnętrznego”. Ważną rolę w rozważaniach Starka odgrywa rozróżnienie „społecznej determinacji” i „ideologicznego zniekształcenia” myśli. Mimo że obu pojęć używa Stark w sposób tylko pozornie realistyczny (por. s. 46 i nast.), dają mu one okazję do snucia interesujących rozważań, zwłaszcza w rozdziałach VI—VIII.

W rozdziale VI, równie erudycyjnym jak cała pierwsza część dzieła, Stark próbuje wyjaśnić pojęcie determinacji. Rozróżnia on zdeterminowanie przyczynowe (które charakteryzuje na s. 246—248), zdeterminowanie funkcjonalne (s. 248—250) oraz trzeci rodzaj zdeterminowania, określane przez jednych autorów terminem „wzajemnego przystosowania” (*mutual adjustment*), a przez innych — w ślad za Maxem Weberem — „powinowactwem wybiórczym” (*elective affinity*, zob. s. 250 i nast.). Zdaniem Starka badanie determinacji przyczynowej zjawisk niezbyt jest możliwe w socjologii wiedzy, zaś badanie zjawisk pod kątem determinacji funkcjonalnej często prowadziło i prowadzi uczonych do swoistego organicyzmu, który

Stark odrzuca. Dlatego autor deklaruje się po stronie ostatniej odmiany teorii zeterminowania funkcjonalnego (*elective affinity*), idąc w tym w ślad za Maxem Schelerem, Maxem Weberem i Alfredem Weberem (por. s. 256).

W rozdziale VII, poświęconym rozważaniu stopnia determinacji społecznej, znajdujemy głównie problematykę roli wybitnych jednostek w dziejach oraz problematykę wolności jednostki. Rozdział zawiera utrzymaną w dobrym tonie, aczkolwiek nietrafną, polemikę z poglądami Marksa, Engelsa i Lenina. W końcowym, ósmym rozdziale, autor rozpatruje osiągnięcia teorii determinacji, polemizując zarazem ze stanowiskiem pragmatycznym i platonizującym.

W sumie dzieło Starka jest ambitną próbą utworzenia drogi w gąszczu problemów doniosłych i teoretycznie, i praktycznie. Lektura tego dzieła pozostawia jednak u czytelnika poczucie niedosytu. Autor zbyt mocno tkwi w tradycyjnym kręgu spekulacyjnych roztrząsań, a jego erudycja i nadmierna skłonność do rozdrabniania zagadnień nie przydają dziełu przejrzystości. Mimo przestudiowania prac Marksa i klasyków marksizmu, a nawet mimo dobrej znajomości wcześniejszych pism Marksa, Stark nie osiągnął dostatecznego szczebla zrozumienia marksistowskiej koncepcji stosunku bazy do nadbudowy, koncepcji roli jednostki w historii, dialektyki społecznej determinacji zjawisk ideologicznych itp., dlatego też nie ustrzegł się bałamutnych sądów o marksizmie. Własne stanowisko teoretyczne i metodologiczne autora — będące połączeniem neokantyzmu z fenomenalizmem — zasługuje na surową krytykę filozoficzną. Wydaje się także, że jest ono zupełnie nieprzydatne jako ewentualna podstawa empirycznej socjologii wiedzy.

Zbigniew A. Żechowski

F. H a y e k, THE CONSTITUTION OF LIBERTY. Chicago 1960 The University of Chicago Press, ss. X, 570.

1. Współczesna teoria polityczna jest polem walki rozmaitych koncepcji, które można ułożyć jako *continuum* między biegunem lewicy społecznej aż po skrajną prawicę. Oczywiście, przyjęcie określonej teorii politycznej pozwala na ostre przecięcie tego *continuum* na „my” i „oni”, na poglądy postępowe i wsteczne, zbieżne z naszymi i wrogie. Odcięcie się od politycznej ideologii burżuazyjnej, którego dokonuje marksizm, nie powinno zaciemniać faktu, iż w tej współczesnej ideologii burżuazji istnieją różne nurty, a stanowiska partii komunistycznych i robotniczych w krajach kapitalistycznych w stosunku do tych różnych nurtów wyraźnie w praktyce wykazują, że te teoretyczne dystynkcje mają dużą doniosłość praktyczną. Jednym z tych rozróżnień jest rozgraniczenie ideologii *welfare state* od ideologii liberalnej. Profesor Hayek jest czołowym ideologiem liberalizmu, który stara się teoretycznie i politycznie zdyskredytować zarówno koncepcje socjalizmu marksowskiego, jak i *welfare state* i traktuje je jako „drogę do poddaństwa”, od którego może uratować wiara wskrzeszonego liberalizmu i jego instytucji politycznych.

Profesor Hayek w głośnym best sellerze sprzed 16 lat *The Road to Serfdom* (Chicago 1944) dał mistrzowski w swej prostocie manifest, skierowany przeciw koncepcjom socjalistycznym, pod którymi rozumie ideologie polityczne od marksizmu aż po współczesną ideologię Labour Party. Recenzowana praca to już niezwykle sumienny i wszechstronny traktat polityczny, szczegółowo analizujący program liberalizmu w zakresie założeń filozofii społecznej, instytucji prawnych